

УДК 347.73

ФІНАНСОВО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ДІЯЛЬНІСТЬ ФІНАНСОВИХ ПІРАМІД

Ярмоленко Ю.В., к. ю. н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет

Статтю присвячено питанням фінансово-правової відповідальності у контексті механізму її застосування та можливостей використання фінансово-правової відповідальності до діяльності «фінансових пірамід». У ній розглянута структура фінансово-правової відповідальності з огляду на сфери правового регулювання фінансових відносин та доцільність застосування даного виду юридичної відповідальності до питань створення та діяльності «фінансових пірамід». За результатами чого сформовано висновки про реальну потребу застосування фінансово-правової відповідальності до діяльності «фінансових пірамід» поряд із кримінальною відповідальністю, що дозволить, перш за все, запобігти махінаціям із застосуванням даних фінансових структур.

Ключові слова: фінансова піраміда, діяльність фінансових пірамід, фінансово-правова відповідальність.

Статья посвящена вопросам финансово-правовой ответственности в контексте механизма ее применения и возможностей использования финансово-правовой ответственности в деятельности «финансовых пирамид». В ней рассмотрена структура финансово-правовой ответственности с учетом сферы правового регулирования финансовых отношений и целесообразность применения данного вида юридической ответственности к вопросам создания и деятельности «финансовых пирамид». По результатам чего сформулирован вывод о реальной необходимости применения финансово-правовой ответственности в деятельности «финансовых пирамид» наряду с уголовной ответственностью, что позволит, прежде всего, предотвратить махинации с применением данных финансовых структур.

Ключевые слова: финансовая пирамида, деятельность финансовых пирамид, финансово-правовая ответственность.

Yarmolenko Yu.V. FINANCIAL AND LEGAL RESPONSIBILITY AND FINANCIAL PYRAMID SCHEMES

The article deals with financial and legal responsibility mechanism in context of its use and possibilities of applying financial and legal responsibility to the activities of „financial pyramids”. It examines the structure of financial and legal responsibility because in terms of areas of legal regulation of financial relations and appropriateness of this type of legal responsibility to establishment and activities of „financial pyramids”. Based on the research results a conclusion about real need to apply financial responsibility of activities of „financial pyramids” along with criminal responsibility was drawn, that will primarily allow preventing fraud with the use of these financial schemes.

Key words: financial pyramid, financial pyramid activities, financial and legal responsibility.

Постановка проблеми. Сучасний глобалізований та такий, що стрімко розвивається, світ зумовлює появу все більшої кількості різноманітних схем підприємницької, в тому числі фінансової діяльності, які покликані забезпечити отримання якомога більшого прибутку. І це природне прагнення до примноження своїх статків часто використовується недобросовісними ділками для створення фінансових схем у вигляді «фінансових пірамід» із метою через махінації, які уподібнюються законній фінансовій діяльності, заволодіти фінансовими ресурсами інших суб'єктів.

Фінансове законодавство на даний час фактично не містить будь-яких суттєвих перепон до створення і діяльності «фінансових пірамід», у тому числі у ньому не лише відсутнє законодавчо закріплене поняття цієї фінансової шахрайської діяльності, а й закономірно відсутня відповідальність за

проведення такої діяльності. А це могло б створити відповідний законодавчий бар'єр для існування «фінансових пірамід» та забезпечити суб'єктів фінансової діяльності від ризиків, що вони несуть, і втрати коштів у разі вкладання їх у такі суб'єкти фінансової діяльності.

Ступінь розробленості проблеми. Питань правового регулювання запобігання створенню і діяльності фінансових пірамід торкалися у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як О.Ф. Долженков, С.М. Князев, А.П. Кротков, Ю.М. Коваленко, В.В. Лисенко, С.Л. Лондар, Б.С. Стеценко, О.Ю. Татаров, В.В. Черней, С.С. Чернявський тощо. В свою чергу, питання фінансово-правової відповідальності, у тому числі в аспекті фінансово-правових санкцій, були предметом досліджень таких науковців, як А.В. Андрєєва, Т.В. Архипенко, А.З. Арсланбекової, Л.К. Воронової,

Е.С. Дмитренко, М.П. Кучерявенка, С.А. Носкова, Л.А. Савченко, Р.А. Усенко, А.Й. Іванського та цілого ряду інших науковців. У той же час, існування фінансових пірамід із точки зору фінансового законодавства та фінансово-правова відповідальність за їх створення і діяльність не були предметом наукового пошуку як представників фінансово-правової науки, так і інших галузей права.

Мета наукової статті полягає у з'ясуванні механізму фінансово-правової відповідальності та можливості її застосування до діяльності «фінансових пірамід».

Виклад основного матеріалу. Конституцією України у п. 22 ст. 92 закріплено, що виключно законами визначаються засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [1]. І хоча у цій статті прямо не говориться про фінансово-правову відповідальність, слід цілком погодитися з авторитетною думкою М.П. Кучерявенка, який вважає, що вищевказане положення п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України слід поширити також і на засади відповідальності за порушення фінансового законодавства [2, с. 343]. Відповідно, фінансово-правова відповідальність має встановлюватися виключно законами, що діють у фінансовій сфері, та якими також має визначатися міра відповідальності у вигляді фінансових санкцій до суб'єктів фінансових відносин.

Зважаючи на значний обсяг фінансових правовідносин, які охоплюються фінансовим правом, фінансово-правова відповідальність також має інтерпретуватися відповідно до них. Так, А.Й. Іванський на підставі дослідження фінансово-правової відповідальності в сучасній Україні стверджує, що відповідно до різновидів суспільних відносин, які входять до предмета фінансового права, визначилися різновиди фінансово-правової відповідальності: відповідальність у сфері податкових правовідносин, відповідальність у сфері валютних правовідносин, відповідальність у сфері публічних банківських правовідносин, відповідальність у сфері грошово-касових правовідносин, відповідальність у сфері державного соціального страхування [3, с. 100]. Вказаний перелік також можна доповнити відповідальністю у сфері бюджетних відносин, яка на даний час, як і податкова, закріплена на рівні кодифікованого акта – Бюджетного кодексу України.

Поділяє наведену вище позицію і С.О. Носков, який зазначає, що інститут фінансової відповідальності характеризується складною структурою й складається з ряду субінститутів: податкової, бюджетної,

валютної відповідальності й відповідальності в публічних банківських відносинах [4, с. 16]. Подібні погляди висловлює і Е.С. Дмитренко, яка виокремлює за об'єктом бюджетні, податкові, правопорушення у сфері державних (місцевих) запозичень, правопорушення у сфері грошового обігу та розрахунків, правопорушення у сфері валютного регулювання [5, с. 216].

Всі вищеперераховані складові фінансової відповідальності покликані забезпечити від фінансових правопорушень та, у разі їх вчинення, покарати винних осіб у тій чи іншій сфері фінансової діяльності. Зокрема, Бюджетним кодексом України, у главі 18, передбачено види порушень бюджетного законодавства, заходи впливу на порушників, порядок їх застосування [6]. Податковий кодекс України у главі 11 розділу II визначає поняття та види відповідальності за вчинення податкових правопорушень, умови притягнення до відповідальності та деталізує окремі податкові делікти [7]. У свою чергу, у статті 17 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» визначається відповідальність за порушення валютного законодавства з деталізацією за видами правопорушень та заходами впливу на порушників [8]. Також відповідальність передбачена за порушення порядку отримання кредитів, позик в іноземній валюті відповідно до Указу Президента України «Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства» [9].

Таким чином, фінансово-правова відповідальність застосовується на підставі фінансових законів у прив'язці до сфер фінансової діяльності (бюджетної, податкової, валютної тощо). При цьому відповідальність у кожній сфері визначена окремими законодавчими актами та передбачає власні види порушень, порядок застосування і санкції, що застосовуються до порушників. Так, як це зумовлено певними відмінностями між сферами фінансово-правового регулювання питань, що складають предмет фінансового права.

Загалом під відповідальністю за порушення фінансового законодавства розуміють форму реалізації державно-владного примусу, що виникає у разі вчинення порушення приписів фінансово-правових норм і полягає у застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до правопорушників передбачених законом санкцій [10, с. 114]. А фінансово-правова відповідальність – це державний осуд, що має прояв з точки зору суб'єктивного пра-

ва як нормативний, формально визначений у фінансовому праві, гарантований і забезпечений фінансово-правовим примусом юридичний обов'язок зазнавати правопорушником заходів державного примусу у вигляді фінансових санкцій (штраф, пеня) за вчинене ним правопорушення у сфері фінансової діяльності [3, с. 57].

У контексті вказаної структури фінансово-правової відповідальності та її поняття виникає питання про можливість застосування даного виду юридичної відповідальності до створення та діяльності «фінансових пірамід», як негативного явища фінансової діяльності.

У зв'язку з цим виникають два цілком закономірні запитання: про загалом можливість і доцільність застосування даного виду відповідальності до створення та діяльності фінансових пірамід, та про віднесення фінансово-правової відповідальності зі створення та діяльності цих фінансових утворень до тієї чи іншої із вищезазначених складових фінансової відповідальності.

Перш за все, основою проблеми, з якою пов'язана відсутність єдності в юридичній площині визначення категорії «фінансова піраміда», є складність розмежування кримінально-караної діяльності (шахрайства способом створення «фінансових пірамід») від легальної діяльності, в основі якої лежать принципи, аналогічні тим, які є основними засадами діяльності «фінансових пірамід». Так, С.С. Чернявський відмічає, що «пірамідальний» принцип характерний для діяльності банків, інвестиційних фондів, кредитних спілок, проектів багаторівневого (мережевого) маркетингу. В останньому випадку дистриб'ютор отримує прибуток не лише від обсягу особисто проданого товару, а й обсягів продажу інших реалізаторів, яких він залучає до цього процесу [11, с. 7].

Однозначно можна стверджувати, що утворенням з ознаками фінансової піраміди вважається протизаконний спосіб господарювання, який являє собою схему залучення коштів, за якої прибуток формується не за рахунок доходів від діяльності суб'єкта господарювання, а за рахунок залучення нових вкладників. При цьому, «фінансова піраміда» характеризується ієрархічністю побудови, адже залучені учасники утворюють певні групи, керівники яких отримують прибутки від своєї групи, а керівник вищого рівня – від підпорядкованих низових ланок [12, с. 9]. А головна ознака «фінансової піраміди», як способу шахрайства, полягає у відсутності в організаторів намірів (суб'єктивна ознака) і реальних можливостей (об'єктивна ознака) виконати взяті на себе зобов'язання, а, отже, подальші виплати винагороди учасникам здійсню-

ються не завдяки економічній діяльності організації, а за рахунок внесків нових учасників, що завдає їм матеріальної шкоди [13, с. 22–24]. На чому за результатами математичного моделювання, що вказує на економічну нежиттєздатність таких утворень, наголошують В.І. Попов та А.С. Овчинський [14, с. 82].

Вказана проблема породжує і складність законодавчої боротьби з фінансовими пірамідами як шляхом їх заборони, так і встановлення інших перепон для здійснення даної діяльності. Так як доволі складно, за діючим законодавством, розмежувати цілком законну фінансову діяльність та діяльність «фінансової піраміди». І тому найчастіше результатом боротьби з фінансовими пірамідами стає порушення кримінальних справ та притягнення винних у їх організації та діяльності осіб до кримінальної відповідальності.

У той же час, як відомо, набагато простіше запобігти правопорушенню, аніж потім мінімізувати чи ліквідувати його наслідки, що цілком справедливо і для «фінансових пірамід». Саме з такою метою був розроблений проект закону України «Про заборону фінансових пірамід в Україні», згідно зі ст. 2 якого фінансовою пірамідою є будь-які операції з фінансовими активами (кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів), які здійснюються фізичними або юридичними особами з метою набуття або можливості набуття вигоди для себе чи інших осіб за рахунок перерозподілу активів інших осіб, зокрема без провадження фактичної господарської діяльності. При цьому, до фінансової піраміди не належать операції з фінансовими активами, що здійснюються фінансовими установами під час надання ними фінансових послуг, визначених статтею 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» або законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг [15].

Такий підхід законодавця цілком обґрунтовано піддається критиці, так як залишає суттєву прогалину для діяльності фінансових пірамід у сфері надання фінансових послуг. У той же час даним проектом планується запровадити лише кримінальну відповідальність у вигляді внесення до Кримінального кодексу України статті 1901 «Фінансова піраміда» [15]. При тому, що у даному законопроекті не враховано найсуттєвішу ознаку фінансової піраміди у вигляді надвисокої прибутковості чи відсутності прибутку загалом, що унеможливує повернення вкладникам сум внесків взагалі, чи в їх повному обсязі.

Враховуючи вказане, доцільним вбачається запровадження фінансово-правової відповідальності у вигляді заборон подальшої діяльності та штрафних санкцій у випадку діяльності суб'єктів фінансових відносин, у яких прибутковість (окупність) проектів не може покрити суми вкладів, які вони мають залучати для здійснення такої діяльності, а також у випадку, воли відсотки за вкладами осіб значно перевищують загально ринкові, і суб'єкт фінансової діяльності не може підтвердити джерела можливостей отримання таких дивідендів від діяльності, яку він здійснює.

Відповідно боротьба з «фінансовими пірамідами» лише шляхом застосування до них кримінальної відповідальності та заборони створення не може дати повноцінний ефект у вигляді запобігання використанню цих протизаконних фінансових утворень. Для цього необхідне застосування фінансового законодавства, нормами якого має бути закріплена фінансово-правова відповідальність за діяльність фінансових суб'єктів, у тому числі у сфері надання фінансових послуг, де спостерігається невідповідність сум залучених як вклади коштів, окупності (прибутковості) проектів, які вони здійснюють, та/або суми дивідендів, які ними пропонуються, значно перевищують значення, що є на фінансовому ринку, і для цього немає вагомих підстав, щоб гарантували заявлену прибутковість для їх виплати.

З приводу віднесення фінансово-правової відповідальності зі створення та діяльності «фінансових пірамід» до тієї чи іншої зі складових фінансової відповідальності, то тут питання впирається в сам характер фінансової піраміди. Адже завданням організаторів фінансової піраміди є залучення нових інвесторів, участь яких забезпечує їх прибуток, тобто сума залучених від інвесторів коштів у шахрайській схемі завжди перевищує розмір прибуткової вартості, який може забезпечити певний проект [6, с. 208]. А така діяльність може здійснюватися у всіх сферах фінансових відносин, за певним виключенням хіба що бюджетної і податкової, у яких специфіка фінансової діяльності перешкоджає залученню коштів до фінансових пірамід. У той же час сфери страхової, банківської, фінансово-інвестиційної та інших видів фінансової діяльності можуть бути цілком використані для створення та діяльності «фінансових пірамід». Яскравим прикладом чого є масштабна неплатоспроможність цілого ряду банків, які обслуговували певні підприємницькі структури та інтереси тих чи інших промислово-фінансових груп, в результаті чого сталися масштабні втрати як банківського сектору економіки в цілому, так і окремих

вкладників юридичних і фізичних осіб, що довірили таким фінансовим установам свої кошти. Не менш показовими є приклади інвестування у житлове та комерційне будівництво, коли інвестори втрачали значні суми коштів, вкладених у будівельні компанії, залучення осіб до «фінансових пірамід» у вигляді міжнародної каси взаємодопомоги «МММ» [17] тощо.

Отже, фінансові піраміди можуть застосовуватись у цілому ряді сфер фінансової діяльності, а тому віднести їх до тієї чи іншої сфери (банківської, страхової, надання небанківських фінансових послуг тощо) доволі складно. Враховуючи це, найбільш доцільним є запровадження фінансово-правової відповідальності за створення та організацію діяльності фінансових пірамід у вигляді окремої складової в межах фінансово-правової відповідальності, яка має визначатися та регулюватися окремим законодавчим актом.

Висновки. Спираючись на все вищезазначене, та з урахуванням механізму застосування фінансово-правової відповідальності можна дійти висновків:

1. Фінансово-правова відповідальність застосовується на підставі фінансових законів у прив'язці до сфер фінансової діяльності (бюджетної, податкової, валютної тощо). При цьому, відповідальність у кожній сфері визначена окремими законодавчими актами, та передбачає власні види порушень, порядок застосування і санкції, що застосовуються до порушників. Так як це зумовлено певними відмінностями між сферами фінансово-правового регулювання питань, що складають предмет фінансового права.

2. Боротьба з «фінансовими пірамідами» лише шляхом застосування до них кримінальної відповідальності та заборони створення не може дати повноцінний ефект у вигляді запобігання використанню цих протизаконних фінансових утворень. Для цього необхідне застосування фінансового законодавства, нормами якого має бути закріплена фінансово-правова відповідальність за діяльність фінансових суб'єктів, в тому числі у сфері надання фінансових послуг, у яких спостерігається невідповідність сум, залучених як вклади коштів окупності (прибутковості) проектів, які вони здійснюють, та/або суми дивідендів, які ними пропонуються, значно перевищують значення, що є на фінансовому ринку, і для цього немає вагомих підстав, щоб гарантували заявлену прибутковість для їх виплати.

3. Доцільним є запровадження фінансово-правової відповідальності за створення та організацію діяльності фінансових пірамід у вигляді окремої складової в межах

фінансово-правової відповідальності, яка має визначатися та регулюватися окремим законодавчим актом. Основою такого акта можуть бути відповідним чином доповнені та змінені норми проекту закону України «Про заборону фінансових пірамід в Україні», який, окрім заборони створення фінансових пірамід і кримінальну відповідальність за організацію їх створення і діяльності, має визначати і фінансово-правову відповідальність. Підставою для останньої є визначені вище критерії неокупності та завищення розміру дивідендів за вкладками, порівняно з ринковими, для суб'єктів фінансових відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96. // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кучерявенко М.П. Податкове право України : підручник / М.П. Кучерявенко. – Х., Право, 2013. – 536 с.
3. Іванський А.Й. Фінансово-правова відповідальність у сучасній Україні : теоретичний аналіз : дисертація ... доктора юридичних наук : 12.00.07 / А.Й. Іванський. – Одеса : Одеська національна юридична академія, 2009. – 479 с.
4. Носков С.А. Институт юридической ответственности : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец.12.00.01 / С.А.Носков. – Казань, 2007. – 23 с.
5. Дмитренко Е.С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України : монографія / Е.С. Дмитренко – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 592 с.
6. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI2857. – [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2456-17>.
7. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. – [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=35&nreg=2755-17>.
8. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93. – [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=15-93>.
9. Про врегулювання порядку одержання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів та застосування штрафних санкцій за порушення валютного законодавства: Указ Президента України від 27 червня 1999 року № 734/99. – [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/734/99>.
10. Фінансове право України : навч. посіб. / за заг. ред. Л.К. Воронової. – К. : Правова єдність, 2009. – 396 с.
11. Чернявський С.С. Законодавче забезпечення протидії створенню в Україні «фінансових пірамід» / С.С. Чернявський // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 3–13.
12. Черней В.В. Актуальні проблеми запобігання злочинам на ринку небанківських фінансових послуг в Україні / В.В. Черней // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 1. – С. 3–13.
13. Розслідування шахрайств, учинених способом фінансової піраміди : навч. посіб. / [С.С. Чернявський, О.Ю. Татаров, В.В. Черней]; за заг. ред. В.В. Коваленка. – К., 2013. – 180 с.
14. Организованная преступность и частные инвестиции: учеб. пособие / под. ред. В.И. Попова, А.С. Овчинского. – М., 1998. – 443 с.
15. Про заборону фінансових пірамід в Україні: проект Закону України № 2700 від 03 квітня 2013 року // Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2700&skl=8.
16. Князев С.М. Фінансова піраміда: поняття та криміналістичні ознаки / С.М. Князев // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С. 204–211.
17. Международная касса взаимопомощи «МММ». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sergey-mavrodi.com/>.